

Kuolema Afrikan auringon alla. Esitelmä Karjalan teologisen seuran symposiumissa 16.2.2016

TT Kati Kemppainen

Tausta

Tämän esitelmän näkökulma on Itäisestä Afrikasta, erityisesti Tansaniasta nouseva. Pyrin tässä kuvaamaan, mitä on kuolema alueen bantukulttuureissa tänä päivänä. Bantuilla tarkoitetaan samansukuisia, yhteisestä kantakielestä eriyneitä kieliä puhuvia kansoja. Kyseessä on lukemattomia kieliä ja satoja etnisiä ryhmiä, joiden mytologiat, kosmologia, filosofia, uskomukset ja uskonnot ovat yllättävän yhdenmukaisia.

Nämä myytit ja uskomukset edustavat bantukulttuurien syvintä maailmankuvan kerrostumaa ja juurimallia. Nämä vahvat traditionaaliset elementit ovat löydettävissä mm afrikkalaisesta islamista ja kristinuskosta. Esimerkiksi kristinuskon leviämisen prosessissa nämä kosmologian perusmallit eivät ole kadonneet vaan ne ovat saaneet uutta viitekehystä ja selitysmallia.

Kun Afrikan historiaa ja filosofiaa ovat ensin tutkineet ja kirjoittaneet eurooppalaiset aluksi kolonialistisella ja paternalistisella otteella, afrikkalaisten tutkijoiden sukupolvi on nähnyt tarvetta korostaa omien kulttuuristen juurien arvoa ja ainutlaatuisuutta. Uskontojen tutkimuksessa ja teologioiden parissa on ollut suuntauksensa, että pakanalliseksi leimatun maailmankuvan tulee saada maineenpalautus ja sille tulee voida rakentaa kontekstuaalista afrikkalaista teologiaa. Kun tehdään tälle maailmankuvulle pohjautuvaa afrikkalaista kontekstuaalista teologiaa, esim eskatologiaa tai kristologiaa, se myös herättää kritiikkiä. Mutta se mitä harvemmin näkee ja kuulee, on maailmankuvan leimaaminen epätodeksi, olemattomaksi tai merkityksettömäksi. En ole kuullut enkä nähnyt yhtään afrikkalaista teologia, joka sanoisi että vainajahenget tai esi-isät tai henkimaailma olisi epätotta – sen sijaan olennaista on puhua siitä, miten kristityn tulee tai ei tule suhtautua tuohon todellisuuteen. Eli maailmankuvan peruselementit ovat varsin muuttumattomia, eikä maailmankuvaa hylätä vaan tulkitaan uudelleen kristillisessä viitekehyksessä.

Kosmologia

Korkein henki (immanenttinen, panenteistinen), Jumala

Henkimaailma (hyvät ja pahat henget, esi-isien henget)

Ihminen

kasvit, eläimet, eloton luonto

Mitä kuoleminen on?

Kuolema, kuten ihmiseksi syntyminen, on prosessi. Kun ihminen syntyy, hän aloittaa hitaan prosessin kohti ihmisyyttä, joka kasvaa ja lisääntyy hänessä koko ajan. Joissakin bantukulttuureissa ihminen on täysi ihminen vasta kun hän on tuottanut omia jälkeläisiä. ”Olla ihminen” on eettinen hyve, ja se sitoo ihmisiä yhteisöihinsä. Olen, koska me olemme. Kohtalokkainta on hylätä ihmisyyttä. Silloin hän joutuu yhteisön

ulkopuolelle, hän kuolee vaikka olisi elossa. Paitsi ihmiseksi tuleminen, samoin kuolema on prosessi joka siirtää ihmistä askel askeleelta tästä hetkestä tuonpuoleisuuteen. Fyysisen kuoleman jälkeen ihminen ei välittömästi häviä olemattomiin. Hänet muistetaan. Kuollut muistetaan ja tunnustetaan nimeltä, hänen persoonaansa, luonnettaan, sanojaan ja elämän tapahtumiaan muistetaan. Jos kuollut ilmestyy, kuten uskotaan, hänet tunnustetaan nimeltä.

Elämä ei pääty kuolemaan vaan jatkuu toisessa todellisuudessa. Elämä ja kuolema eivät ole toisensa poissulkevia käsitteitä eikä niiden välillä ole selkeää eroa. Ihmisen olemassaolo on paitsi prosessi, myös sitä voidaan kuvata sanalla elämän voiman lisääntyminen tai väheneminen. Elämässä ja kuolemassa on useita tasoja. Jos esim on sairas, se voidaan ilmaista että elän hiukan, ts elämän voima on alhainen. Kuolema ei muuta tai lopeta ihmisen elämää, mutta muuttaa sen olosuhteet.

Miksi kuollaan?

Onko ns luonnollista kuolemaa? John S. Mbitin mukaan kuolema on aina aiheutettu. Jos ihminen kuolee tautiin, nälkään, onnettomuuteen, tulvaan, salamaniskuun, eläimen hyökkäykseen tms, sen takana on vielä joku aiheuttaja. Usein epäillään ja koetetaan selvittää, olisiko kuoleman takana kirous tai noituus. Jos kuoleman takana havaitaan olevan jonkun pahantahtoisuus, siitä seuraa rangaistus. Vaikka kuolema tuntuisi luonnolliselta, esim malaria, tai auto-onnettomuus, silti on kysyttävä: juuri hän kuoli ja miksi juuri nyt – kuka tai mikä aiheutti tuon fyysisen tapahtuman hänelle

Kuolema yhteisöllisenä tapahtumana

Kuolemassa ihminen siirtyy yhteisöstä toiseen ja hyvään kuolemaan kuuluu, että kuollaan ihmisten ympäröimänä. Hyvin harvoin kuollaan sairaalassa, vaan kun kuoleman hetki lähestyy, pyritään pääsemään kotiin kuolemaan. Kuolema on läsnä olemassaolevana realiteettina koko ajan ja näkyy mm lasten nimissä. Lapsia saatetaan nimetä kuolemaa kuvaavilla tai niitä torjuvilla termeillä. Kuoleminen on yhteinen tapahtuma, jonka kuoleva ja jälkeenjäävät jakavat keskenään. Hyvässä kuolemassa kuolemaa tekevä kutsuu perheen koolle ja osoittaa omaisuutensa jälkeläisilleen ja määrää, kuka huolehtii leskestä ja lapsista. Tansaniassa naisen leskeytyminen on traaginen kohtalo. On olemassa käytäntö, joka tosin on lainvastainen, että miehen sukulaiset voivat tulla ja ottaa haltuunsa koko lesken ja edesmenneen miehen yhteisen omaisuuden ja häätää naisen talostaan, vaikka omaisuus olisi yhdessä hankittu. On ajatus että omaisuus ja lapset kuuluvat miehen sukulaisille ja naislesken kohtalo on silloin karu. Pahimmassa tapauksessa hän ei saa pitää kuin vaatteet yllään.

Mitä kuoleman hetkellä tapahtuu?

Monet kuoleamisen hetkeen liittyvät tavat ovat varmaan heimokohtaisia. Chagat valvovat naisen kuoltua 4 vrk yhdessä, miehen kuoltua 3 vrk. Yleisesti kuoleman sattuessa talosta tyhjennetään kaikki huonekalut ja maahan laitetaan mattoja ja naiset menevät sisälle suremaan. Miehet jäävät ulos. Kristillisessä kontekstissa tämä on rukouksen, laulamisen, saarnaamisen ja itkemisen aikaa. Näin koetetaan käsitellä kuolemaa ja integroida se elämään.

Miten kuolemasta puhutaan?

Kuolemaa voidaan ilmaista monella tapaa. Kotiinpaluu, pois meneminen, kutsuun vastaaminen, myöntyminen kuolemalle, katoaminen, lähteminen, syömisen lakkaaminen, hengittämisen lakkaaminen, taistelun häviäminen, ruoasta kieltäytyminen, ihmisten jättäminen, nukahtaminen, toiselle tielle lähteminen, hyvästien sanominen, silmien sulkeminen, rikkoontuminen, siepatuksi tuleminen, tulla kutsutuksi pois, isien joukkoon liittyminen, Jumalan omaisuudeksi tuleminen. Ehkä nämä ovat kiertoilmauksia joita on helpompi käyttää. Asioiden suora nimeäminen, jos asiat ovat vaikeita, tuskallisia tai hävettäviä, ei havaintojeni mukaan ollut kovin tavallista.

Hautaaminen

Vainaja haudataan nopeasti, etenkin lapset ja naiset samana päivänä. Rikkaammat ja miehet muutaman päivän sisällä jos on vara pitää sairaalaan kylmiössä. Jos lapsi syntyy kuolleena hänet hautaa naiset keskenään ja ei-kristillisesti koska häntä ei ole kastettu. Lapsen suruaika on kenties vain päivän. Itsemurhan tehnyttä ei yleensä haudata kristillisesti. Sukumoilla on yleensä kotinsa pihalla pieniä ns henkien majoja joissa kaukana kuolleen sielu voi tulla levähtämään.

Hautausmaalla ei yleensä juuri käydä hautajaisten jälkeen. Niitä ei juuri hoideta. Tärkeää on tulla haudatuksi kotipaikalleen, sinne minne muutkin on haudattu. Jossain vaiheessa hautajaisten jälkeen, ehkä vuodenkin päästä, voidaan tehdä hautamuistomerkki, iso sementtipaasi, jonka koko korreloi ihmisen merkittävyyden kanssa. Mitä merkittävämpi, sitä isompi. Ehkä myös mitä pelätynpi, sitä isompi- suuri kivi estää kuollutta nousemasta ylös jos tällaista on syytä pelätä.

Esi-isät

Kuolemasta ei voi puhua ilman esi-isiä ja henkimaailmaa. Ne ovat meille näkymättömiä kuolleita, jotka aktiivisesti ovat olemassa tässä kanssamme. Elämän päämäärä on tulla esi-isäksi. Eli ihmisiä jotka ovat kuolleet mutta jatkavat elämäänsä yhteisössä ja kommunikoiivat perheiden kanssa. Niinpä jokaiselle kuolleelle tulee järjestää oikeanlaiset hautajaiset oikeine ja runsaine seremonioineen. Jos näin ei tehdä, kuolleesta voi tulla harhaileva haamu, sellainen joka ei ole kykenevä elämään kunnollista kuoleman jälkeistä elämää ja muodostaa näin uhan ihmisille. Voidaan jopa ajatella että oikein suoritettut kuoleman rituaalit ovat ennemminkin sitä varten että ihmiset voisivat elää suojattuina, kuin että kuollut niitä tarvitsisi siirtyäkseen toiseen maailmaan. Kuollutta saatetaan muistaa ristiriitaisin tuntein, toisaalta rakastaen ja kunnioittaen, toisaalta peläten ja kauhullakin koska kuolleella uskotaan olevan valta elävien yli.

Kun ihminen kuolee, hän siirtyy elävien yhteisöstä ns elävien kuolleiden yhteisöön, esi-isien luokse. Tämä raja ei ole kovin pitävä sillä elävien elävien ja elävien kuolleiden yhteisöt elävät limittäin toistensa kanssa. Niin kauan kuin elävien elävien joukossa on yksikin, joka muistaa kuolleen, hän säilyy elävänä kuolleena ja voi ilmestyä esiin, jopa 4-5 sukupolven ajan. Kun viimeinenkin hänet muistanut kuolee, vainaja vaipuu kuolleiden kuolleiden joukkoon pysyvästi eikä sieltä enää nouse. Elävät kuolleet lähestyvät eläviä eläviä

unien kautta (painaisten) tai enteiden, esim jonkun eläimen hahmossa. Elävät eivät itse osaa tulkita näitä merkkejä, vaan niitä ymmärtääkseen on mentävä tietäjien luokse. He sitten kertovat että esi-isät ovat vihaisia, tai vaativat sitä ja tätä. Klaanin päämiehen sitten kuuluu toimittaa rituaaleja ja uhrata haudalla. Kristillinen opetus tähän kirkossa on, että ylösnousemuksen kautta elävät elävät ja elävät kuolleet eräänä päivänä kohtaavat, ja sitä kohtaamista tulee kärsivällisesti odottaa ja jättää nämä kommunikointiyhteykset sikseen.

Esi-isiin viitataan niihin, jotka ovat "tuolla alhaalla". Näitä alhaalla olevia ei pidä suututtaa koska voivat aiheuttaa sitten ikävyyksiä, onnettomuuksia ja harmeja. Jokainen joka on saanut lapsia ja hänet on sitten kuoltuaan haudattu kunnollisesti ja oikein, hänestä tulee esi-isä omille jälkeläisilleen, muille hän ei voi olla esi-isä.

Lapsen syntymässä on elämän ja kuoleman kohtauspiste esi-isien kautta. Ainakin chaggojen parissa, lapselle annetaan pian syntymän jälkeen nimi. Jos nimi ei ole esi-isän tai äidin kanssa sopivassa suhteessa, lapsi itkee kunnes nimi vaihdetaan. Lapsi haluaa olla "oikean" esivanhemman niminen. Lapsi on siis side kuolleiden ja elävien välillä ja jatkaa kuolleiden elämää nimellään. Lapseton ihminen on ei-oleva, hänestä tulee kuoltuaan todella kuollut, hän ei enää elä tulevissa sukupolvissa. Hänestä ei voi tulla esi-isää. Toisaalta myös lapsettomuuden ongelma on ratkaistavissa, voidaan ottaa sukulaisen lapsi omaksi. ihmisen jolla on jälkikasvua tai joku jolla on sama nimi, hän elää vaikka olisi kuollut.

Benezet Bujo tekee eron hyvien ja pahojen esi-isien välille. Hyvät esi-isät ovat eläneet hyvän, esimerkillisen elämän ja heillä on hyvä tahto ihmisiä kohtaan, ja ne toimivat elävien elävien opastajina ja suojelijoina ja voivat siunata ihmistä. Pahat tai huonot esi-isät elivät huonon elämän, eivätkä tuottaneet hyvää yhteisöilleen, ja näiden kuolemanjälkeiset toiminnot sitten tuottavat pelkoa ja tuhoa eläville eläville.

Ikuinen elämä ja eskatologia

John S Mbiti esitti argumentin että afrikkalainen kosmologia/filosofia olisi materialistista ja tähän hetkeen suuntautuvaa, ja tulevaisuuden käsite on heikko. Tämä argumentti on kyseenalaistettu useaan kertaan ja mm Mari Pöntinen esittää väitöskirjassaan afrikkalaisen filosofian olevan hyvin tulevaisuus- ja elämäkeskeistä. Jumala on elämä, sen synnyttäjä ja äiti. Elämä on kaikessa olevassa oleva henki, elämä on Jumalassa itsessään ja hän jakaa ja antaa sitä luomakunnalleen. Tulevaisuus on tärkeämpää kuin menneisyys. "Nyt" on hetki, johon menneisyys ja tulevaisuus liittyvät. Ilman tulevaisuutta ei olisi Jumalaa, eli ei mitään. Tulevaisuuteen astutaan tässä ja nyt. Eskatologia on myös tässä ja nyt. Jumalan valtakuntaan, kuten muuhunkaan tulevaisuuteen, ei voi astua huomenna, koska huomisen siemen on nyt. Eskatologia ei ole irrallinen, koska elämä ei ole irrallinen itsestään, eikä todellisuus jakautunut tähän ja tästä irrallaan olevaan tulevaan, elämä ei ole jakautunut henkeen ja materiaan. "Nyt" hetkessä on mennyt ja tuleva läsnä, mutta mennyt on kuollut, tulevaisuus on nyt ja siinä on sisäänkudottu toivo ja osallisuus kaiken elämän antajaan. Ihminen voi siis ottaa kiitollisena vastaan tulevaisuutensa ollessaan läsnä juuri nyt toiselle ihmiselle, itselleen ja Jumalalle. Jos ihminen käyttää tulevaisuutensa väärin nyt, silloin elämä ja tulevaisuus kapeutuu. Pöntisen mukaan kristillisessä teologiassa eskatologia on ehdottomasti tärkeämpää kuin meillä, vähemmän materialistista ja samalla hyvin eksistentiaalisesti ajateltua. Eskatologia on pääsemistä osalliseksi Elämään isolla alkukirjaimella.